

۱۰۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۰۸۴۷

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی برائت و اشتغال از دیدگاه محقق خراسانی (ره)

استاد راهنما:

دکتر سید محمد جواد وزیری فرد

استاد مشاور:

دکتر سید علی اصغر موسوی رکنی

۱۳۸۷ / ۲ / ۲۲

۱۳۸۷ / ۲ / ۲۳

نگارنده:

محمد سهرابیان پاریزی

کتابخانه و اسناد مرکز معارف اسلامی
دانشگاه قم

زمستان ۱۳۸۶

۱۰۵۲۴۷

تقدیر و تشکر:

«نمی‌دانم اکنون برای سپاسگزاری و دست‌بوسی، زود است یا دیر»

قبل از همه و بعد از همه، نه من که خدای من، بر من واجب نموده از همه اساتیدم خصوصاً دو استاد دلسوز و فرزانه‌ام، جناب حجة الاسلام و المسلمین دکتر سید محمدجواد وزیری فرد، استاد راهنمایم و جناب حجة الاسلام و المسلمین دکتر سیدعلی اصغر موسوی رکنی، استاد مشاورم، تشکر نمایم.

لذا دست به دعا برداشته و از درگاه خداوند بصیر، سال‌هایی سرشار از طراوت و برکت را برای این دو بزرگوار، طلب می‌نمایم.

تقدیم:

به هر کس که قلبش برای خدا و رهروان او،

می تپد.

به آن که قلب انقلاب، برای او می تپد.

چکیده:

در باب براءت و اشتغال کشف مجرای این دو اصل و تقسیم‌بندی آنها از حیث موضوع و از حیث دلیل اعتبار بحثی کلیدی و راهبردی در کلیه مباحث است. مرحوم خراسانی با استناد به وحدت ملاک، کلیه شبهات وجوبیه و تحریمیة ناشی از فقدان و اجمال دو نص را یکجا و به صورت متداخل بررسی نموده است. ایشان با استناد به فقره «ما لا یعلمون» حدیث رفع و مضمون حدیث حلّ و حدیث سعه و همچنین استناد به دلیل عقلی قبح عقاب بلایان، براءت در شبهه حکمیة و موضوعیه وجوبیه و تحریمیة را ثابت می‌کنند و دلالت سایر روایات و آیات قرآن و اجماع را نمی‌پذیرند. در ادامه به نقد و بررسی ادله اخباریها پرداخته و ضمن طرح آیات در سه دسته و اخبار دال بر وجوب احتیاط و وجوب توقّف و ادله سه‌گانه عقلی علم اجمالی و اصالة الحظر و وجوب دفع ضرر محتمل، همگی آنها را بر کرسی نقد می‌نشانند. از دیدگاه محقق خراسانی در مواردی که شک ما، شک در مکلف به و یا شک در جنس تکلیف متعلق به دو یا چند امر باشد، جریان احتیاط محل بحث قرار می‌گیرد. احتیاط در متباینین و اقل و اکثر ارتباطی، دارای دو رکن اساسی است که لازم و ملزوم هم هستند؛ اول وجوب موافقت قطعیه و دوم حرمت مخالفت قطعیه. این احتیاط ناشی از علم اجمالی به تکلیف فعلی از همه جهات است. در نگاه محقق خراسانی در مواردی که علم اجمالی به تکلیف فعلی از همه جهات داریم، غیر محصوره بودن و تدریج مانع احتیاط نمی‌شود، هرچند از دیدگاه ایشان اضطرار در همه صورتهای مانع تنجز علم اجمالی می‌شود و ابتلاء به اطراف علم اجمالی، برای تحقق اشتغال شرط است و غیر محصوره بودن، گاهی با عنوانی همچون حرج همراه می‌شود که آن عنوان مانع تنجز حاصل از علم اجمالی و جریان احتیاط می‌شود. با توجه به ادله براءت شرعی و همچنین قاعده اشتغال و قاعده لطف، در اقل و اکثر ارتباطی براءت نقلی و احتیاط عقلی جاری می‌شود و حکم شک در اجزاء ذهنی و تحلیلی هم، همان حکم شک در اجزاء و شرایط خارجی یعنی اقل اکثر ارتباطی است.

کلیدواژه: شک، براءت، اشتغال، احتیاط، علم اجمالی.

فصل اول: مقدمه، کلیات و مفاهیم

مقدمه: ۲

مبحث اول: کلیات ۵

۱. بیان مسئله تحقیق ۵

۲. هدف تحقیق ۶

۳. اهمیت تحقیق ۶

۴. پرسش‌های تحقیق ۷

۵. فرضیات تحقیق ۷

۶. سابقه و پیشینه تحقیق ۸

۷. روش تحقیق ۹

۸. دشواری‌ها و محدودیت‌های تحقیق ۹

مبحث دوم: مفاهیم، تعاریف لغوی و اصطلاحی ۱۰

گفتار اول: مفهوم براءت ۱۰

بند اول: براءت در لغت ۱۰

بند دوم: براءت در اصطلاح ۱۰

گفتار دوم: مفهوم اشتغال ۱۱

بند اول: اشتغال در لغت ۱۱

بند دوم: اشتغال در اصطلاح ۱۲

فصل دوم: براءت

مبحث اول: تقسیم براءت از حیث موضوع و دلیل اعتبار ۱۴

گفتار اول: اقسام شک در تکلیف و اختلاف دیدگاه محقق خراسانی و شیخ انصاری ۱۴

گفتار دوم: موضوع بحث در اصل براءت ۱۵

بند اول: احتمال تکلیف ۱۶

بند دوم: وجوب احتیاط ۱۷

بند سوم: جمع دو بند ۱۷

گفتار سوم: براءت عقلی و براءت شرعی در نگاه خراسانی ۱۸

مبحث دوم: بررسی ادله‌ی براءت ۱۹

گفتار اول: آیات ۱۹

آیه نفی تعذیب	۱۹
اوّل. استدلال به آیه نفی تعذیب	۲۰
دوم. اشکالات محقق خراسانی به آیه	۲۰
سوم. جواب شیخ انصاری	۲۱
چهارم. اشکال محقق خراسانی به جواب شیخ	۲۱
گفتار دوم: روایات	۲۲
بند اوّل: حدیث رفع	۲۲
اوّل. سند حدیث رفع	۲۲
دوّم. متن حدیث رفع	۲۳
سوم. استدلال مرحوم خراسانی به حدیث رفع	۲۳
چهارم. دیدگاه شیخ	۲۴
پنجم. دیدگاه محقق خراسانی در مورد اثر مرفوع در فقره ما لا یعلمون	۲۵
ششم. دیدگاه محقق خراسانی در مورد امر مرفوع در سایر فقرات	۲۶
هفتم. مراد از اثر در نگاه محقق خراسانی	۲۶
هشتم. تتمه بحث حدیث رفع	۲۸
بند دوّم: حدیث حَجَب	۳۰
اوّل: متن حدیث	۳۰
دوّم: «بررسی مفردات حدیث»	۳۱
سوّم: استدلال به حدیث	۳۲
چهارم: دیدگاه محقق خراسانی	۳۳
پنجم: اشکال به محقق خراسانی	۳۳
بند سوّم: حدیث حلّ	۳۴
اوّل: «متن حدیث»	۳۴
دوم: دیدگاه محقق خراسانی	۳۵
سوّم: استدلال به حدیث حلّ	۳۵
چهارم: اشکالات به محقق خراسانی در مورد شمول شبهات حکمیّه و موضوعیّه	۳۶
پنجم: جواب محقق خراسانی	۳۶
بند چهارم: حدیث سعة	۳۷
اوّل: متن حدیث	۳۷
دوّم: وجه برتری حدیث	۳۸
سوّم: بحث سندی حدیث	۳۸

چهارم: استدلال به حدیث از دیدگاه محقق خراسانی.....	۳۹
بند پنجم: حدیث اطلاق.....	۴۰
اول: متن حدیث.....	۴۰
دوم: بحث سندی.....	۴۱
سوم: استدلال به حدیث.....	۴۱
چهارم: دیدگاه محقق خراسانی.....	۴۲
گفتار سوم: اجماع.....	۴۲
بند اول: دیدگاه شیخ انصاری.....	۴۲
بند دوم: دیدگاه محقق خراسانی.....	۴۴
گفتار چهارم: دلیل عقل.....	۴۵
بند اول: تمامیت و صحت قاعده قبح عقاب بلا بیان.....	۴۵
اول: مبنای قاعده قبح عقاب بدون بیان.....	۴۵
دوم: استدلال محقق خراسانی به قاعده و اثبات براءت عقلی.....	۴۶
بند دوم: معارضه با قاعده و جواب دفع ضرر محتمل.....	۴۷
اول: استدلال به قاعده و جواب دفع ضرر محتمل.....	۴۷
دوم: جواب محقق خراسانی به قاعده و جواب دفع ضرر محتمل.....	۴۷
سوم: اشکال به محقق خراسانی.....	۴۸
چهارم: جواب محقق خراسانی.....	۴۸
مبحث سوم: أدله اخباریان بر وجوب احتیاط.....	۵۰
گفتار اول: قرآن.....	۵۰
بند اول: متن آیات.....	۵۰
بند دوم: نحوه استدلال اخباریون.....	۵۱
بند سوم: جواب محقق خراسانی.....	۵۱
جواب اول:.....	۵۱
جواب دوم:.....	۵۱
جواب سوم:.....	۵۲
جواب چهارم تا ششم:.....	۵۲
جواب هفتم:.....	۵۲
گفتار دوم: اخبار و احتیاط.....	۵۲
بند اول: تقسیم بندی شیخ انصاری.....	۵۳
بند دوم: تقسیم بندی محقق خراسانی.....	۵۳

بند سوّم: احادیث دال بر وجوب توقّف.....	۵۳
اوّل: متن احادیث.....	۵۳
۱. احادیث دال بر وجوب توقّف به نحو مطابقت و با ذکر علت.....	۵۳
۲. اخبار دال بر وجوب توقّف با مطابقت و بدون ذکر علت.....	۵۴
۳. اخبار دال بر وجوب توقّف به نحو التزام:.....	۵۴
دوّم: استدلال به روایات توقّف.....	۵۵
سوّم: جواب محقق خراسانی.....	۵۵
چهارم: جواب شیخ انصاری.....	۵۵
بند چهارم: احادیث دال بر وجوب احتیاط.....	۵۷
اوّل: متن احادیث.....	۵۷
۱. اخبار در بردارنده ماده احتیاط.....	۵۷
۲. روایات دال بر وجوب احتیاط به نحو التزامی.....	۵۷
دوّم: جواب محقق خراسانی به روایات احتیاط.....	۵۸
۱. جواب اوّل.....	۵۸
۲. جواب دوّم.....	۵۸
گفتار سوّم: دلیل عقل.....	۶۰
بند اوّل: علم اجمالی.....	۶۰
اوّل: نحوه استدلال.....	۶۰
دوّم: تفاوت دیدگاه و اختلاف مبنایی محقق خراسانی و شیخ.....	۶۰
سوّم: جواب از علم اجمالی.....	۶۱
چهارم: بررسی انواع انحلال علم اجمالی در کلام محقق خراسانی.....	۶۲
پنجم: نظریه محقق خراسانی.....	۶۴
بند دوّم: اصالة الحظر.....	۶۵
بند سوّم: وجوب دفع ضرر محتمل.....	۶۵
اوّل: نحوه استدلال.....	۶۵
دوّم: جواب محقق خراسانی.....	۶۶
بند چهارم: تنبیهها.....	۶۶
تنبیه اوّل:.....	۶۷
تنبیه دوّم:.....	۶۷
تنبیه سوّم:.....	۶۷
تنبیه چهارم:.....	۶۸

فصل سوم: اشتغال

- مبحث اول: مجرای قاعده اشتغال ۷۰
- گفتار اول: اقسام چهارگانه علم اجمالی و تفصیلی ۷۰
- گفتار دوم: حالات مکلف نسبت به تکلیف معلوم ۷۱
- گفتار سوم: محل بحث اشتغال ۷۱
- گفتار چهارم: تفاوت دیدگاه مبنایی محقق خراسانی و شیخ انصاری ۷۱
- مبحث دوم: دوران بین امور متباین ۷۲
- گفتار اول: تعریف متباینین ۷۲
- گفتار دوم: انواع متباینین ۷۲
- بند اول: تباین ذاتی ۷۲
- بند دوم: تباین عرضی ۷۳
- گفتار سوم: احتیاط در امور متباین ۷۳
- بند اول: تأثیر علم اجمالی ۷۳
- بند دوم: دیدگاه محقق خراسانی ۷۴
- بند سوم: نحوه احتیاط ۷۵
- اول: وجوب موافقت قطعیه و حرمت مخالفت قطعیه ۷۵
- دوم: دیدگاه محقق خراسانی ۷۶
- گفتار چهارم: بررسی امور مترتب بر فعلیت و عدم فعلیت علم اجمالی ۷۷
- بند اول: احتیاط در شبهه محصوره و غیر محصوره ۷۷
- اول: دیدگاه شیخ انصاری ۷۷
- دوم: دیدگاه محقق خراسانی ۷۸
- بند دوم: بررسی موانع فعلیت و تنجیز علم اجمالی در شبهه غیر محصوره ۷۸
- اول: دیدگاه مشهور ۷۹
- دوم: دیدگاه محقق خراسانی ۷۹
- سوم: حکم شک در عروض مانع برای فعلیت تکلیف ۸۰
- بند سوم: احتیاط در امور تدریجی ۸۰
- اول: دیدگاه محقق خراسانی ۸۰
- دوم: تأثیر تدریج در تنجیر ۸۱
- بند چهارم: مانعیت اضطرار از فعلیت تکلیف و جریان احتیاط ۸۲

.....	اول: صورت‌های مسأله اضطرار	۸۲
.....	دوّم: دیدگاه محقق خراسانی	۸۳
.....	سوم: دیدگاه شیخ و مشهور	۸۳
.....	چهارم: نقد محقق خراسانی به دیدگاه مشهور	۸۳
.....	بند پنجم: شرطیت ابتلا به همه اطراف علم اجمالی	۸۴
.....	اول: دایره شمول شرطیت ابتلا از دیدگاه محقق خراسانی	۸۵
.....	دوّم: حکم شک در محل ابتلاء از دیدگاه محقق خراسانی	۸۶
.....	مبحث سوّم: احتیاط در اقل و اکثر ارتباطی	۸۸
.....	گفتار اول: اقل و اکثر	۸۸
.....	بند اول: تعریف اقل و اکثر	۸۸
.....	بند دوّم: ملاک تمایز اقل و اکثر ارتباطی و استقلالی	۸۸
.....	گفتار دوم: احتیاط در اقل و اکثر ارتباطی	۸۹
.....	بند اول: دیدگاهها	۹۰
.....	اول: عدم جریان براءت عقلی و نقلی و وجوب احتیاط	۹۰
.....	دوّم: جریان براءت عقلی و نقلی	۹۰
.....	سوّم: جریان احتیاط عقلی و براءت نقلی	۹۰
.....	بند دوّم: حکم عقل در اقل و اکثر ارتباطی	۹۱
.....	اول: اثبات احتیاط عقلی با قاعده اشتغال	۹۱
.....	دوّم: دیدگاه شیخ بر براءت عقلی	۹۲
.....	سوّم: نقد محقق خراسانی	۹۲
.....	۱. برهان خلف	۹۲
.....	۲. تناقض	۹۳
.....	چهارم: اثبات احتیاط عقلی با قاعده لطف	۹۳
.....	نقد شیخ انصاری بر این دلیل	۹۴
.....	پنجم: پاسخ محقق خراسانی	۹۴
.....	بند سوّم: حکم شرعی در اقل و اکثر ارتباطی	۹۵
.....	براءت شرعی	۹۵
.....	۱. تفاوت دیدگاه مبنایی محقق خراسانی و شیخ انصاری	۹۵
.....	۲. اشکال	۹۶
.....	۳. پاسخ محقق خراسانی	۹۶
.....	۴. نقد دیدگاه محقق خراسانی	۹۷

بند سوّم: تقدّم احتیاط بر برائت شرعی	۹۷
اوّل: دیدگاه محقق خراسانی	۹۷
دوّم: دیدگاه شیخ انصاری	۹۸
گفتار سوّم: بررسی امور مترتب بر مسأله اقلّ و اکثر	۹۸
بند اوّل: حکم دوران امر بین مشروط و مطلق و بین خاص و عام	۹۸
اوّل: شکّ در اجزاء تحلیلیه	۹۸
۱. قسم اوّل	۹۸
۲. «قسم دوّم»	۹۹
۳. «قسم سوّم»	۹۹
دوّم: دیدگاه محقق خراسانی	۹۹
بند دوّم: حکم جزء یا شرط فراموش شده	۱۰۱
اوّل: اقتضای اصل عملی	۱۰۱
دیدگاه محقق خراسانی	۱۰۲
دوّم: اقتضای دلیل اجتهادی	۱۰۲
۱. دیدگاه محقق خراسانی	۱۰۳
۲. اشکال شیخ انصاری	۱۰۳
۳. جواب محقق خراسانی	۱۰۳
بند سوّم: حکم زیادی عمدی و سهوی جزء	۱۰۴
اوّل: دیدگاه محقق خراسانی	۱۰۴
دوّم: اختلاف مبنای محقق خراسانی با شیخ انصاری و تأثیر آن در حکم مسأله	۱۰۵
بند چهارم: حکم شکّ در رکنیت جزء یا شرط	۱۰۶
اوّل: ثمره بحث	۱۰۶
دوّم: دیدگاه محقق خراسانی	۱۰۷
نتیجه گیری:	۱۰۸
منابع و مأخذ	۱۱۱

فصل اول:

مقدمه، کلیات و مفاهیم

مقدمه:

قبل از پرداختن به اصل بحث و بررسی دیدگاه‌های فقهی و اصولی بزرگ مرحوم ملا محمد کاظم طوسی خراسانی معروف به آخوند خراسانی، صاحب کفایة الاصول، بررسی نکاتی چند خالی از فایده نیست. از آنجا که جناب آخوند خراسانی شاگرد شیخ انصاری می‌باشند و استاد ایشان بنیادهای محکمی برای علم اصول استوار ساخته‌اند و نظمی منطقی و سیری خاص، برای مباحث اصول تعریف کرده‌اند که تا قبل از ایشان سابقه نداشته و بعد از شیخ هم همه دنبال‌رو و سفره‌نشین مکتب ایشان می‌باشند و حرکت شیخ و شاگردان ایشان و شاگردان شاگردان ایشان جهشی بلند در علم اصول و به تبع آن در پویایی و تکاپوی فقه محسوب می‌گردد. پس فهم دیدگاه‌های شیخ انصاری نقشی ریشه‌ای، در فهم دیدگاه‌های شاگردان ایشان و خصوصاً شاگرد مدقق و ریز بینشان مرحوم خراسانی دارد و از طرفی هم، نقطه نظرات اصولی جناب آخوند چه در رساله‌هایی که نوشته‌اند و چه در حاشیه فرائد الاصول و فوائد الاصول و حتی در کفایة الاصول، صریحاً یا تلویحاً در ردّ و یا تأیید فرمایشات شیخ نگاشته شده که در غالب موارد بسیار موجز و گذرا و مجمل بیان گردیده است. لذا بررسی دیدگاه‌های مرحوم محقق خراسانی (ره) بدون بررسی کلمات شیخ انصاری (ره) محال می‌نماید.

شیخ انصاری اولاً طرح تبویب مسائل اصول را ارائه نمود، سپس وجه تقدم و تأخر را مورد ارزیابی قرار داد. در مقام اول، مسائل اصول را بر اساس حالتهای درونی مکلف تقسیم کرد. به این صورت که مکلف در توجه به حکم شرعی یا به آن حکم یقین پیدا می کند یا ظن و گمان و یا شک، و رتبهی قطع بر رتبهی ظن، و رتبهی ظن بر رتبهی شک مقدم است. لذا شیخ انصاری موضوعات مسائل اصولی و محل جریان آن را بر اساس قطع و ظن و شک تعریف کرد. سپس میزان اعتبار ظنون و اصول را با دقت توضیح داد و اقسام اصول و موقعیتهای عمل به اصول عقلی و نقلی و محرز و غیر محرز را تبیین نمود. بعد از آن، مقدم بودن بعضی از اصول بر بعضی دیگر را در مقام عمل و استدلال و مسائل و تنبیهات آن اصول را آشکار کرد و مقدم بودن آنها را بر اساس حکومت، ورود، تخصیص و تخصص، اثبات نمود. در نتیجه، مسائل اصولی جایگاه خودش را پیدا کرد و در استنباط احکام، تأثیر شگرفی گذاشت و آن را سامان داد و علم اصول را از آشفتگی خارج کرد.

اولین کسی که با ظرافت و تیز بینی به بررسی دیدگاههای شیخ و تبویب او پرداخت صاحب کفایه است هر چند ایشان هم، چون سایر متأخرین شیخ در کلیت و چینش و ترتیب بحثها از استادش پیروی نمود ولی انتقادات دقیق ایشان بر شیوهی فصل بندی شیخ و اصول آن سایه انداخت، مرحوم خراسانی می فرماید: «ظن و شک گاهی از لحاظ حکم متداخل هستند؛ بعضی ظنون، حکم شک را دارند و بعضی شکها هم حکم ظن را؛ لذا به جای این که گفته شود: یا برای مکلف قطع حاصل می شود یا ظن و یا شک بهتر است و درست تر این است که گفته شود: یا قطع حاصل می شود و یا طریق معتبر، یا این که هیچ یک از آنها حاصل نمی شوند. التزام به تبویب شیخ مستلزم تداخل احکام ظن و شک می شود.^۱

اگرچه به نظر می رسد که اختلاف نظر در تقسیم انواع شک در تکلیف اثر عملی ای در استنباط نداشته باشد و صرفاً بحثی علمی جلوه نماید ولی باید گفت که این اختلاف دیدگاه در

۱. محمد کاظم الخراسانی، کفایة الاصول، تحقیق عباس علی الزارعی السبزواری، چاپ اول، (قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۲۷هـ.ق)، ج ۲، ص ۲۳۱؛ محمد کاظم الخراسانی، حاشیه الرسائل، [بی جا]، [بی تا]، ص ۲، رک: محمد حسین النائینی، فوائد الاصول، تقریر محمد علی کاظمی، (قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۴هـ.ق)، ج ۳، ص ۳۲۸.

پاره‌ای از موارد باعث اختلاف در نحوه‌ی فصل‌بندی و بحث در قبول و رد ادله‌ی براءت و همچنین حیطه‌ی شمول آن ادله دارد. و ما با پذیرش دیدگاه مرحوم خراسانی در شبهه حکمیة و موضوعیة و همچنین موارد فقدان نص و اجمال نص به طور همزمان و متداخل به بررسی ادله براءت می‌پردازیم. و شاید بتوان گفت که عمده‌ترین دیدگاه آخوند که در بسیاری از موارد منجر به مخالفت با نظریات شیخ می‌گردد و نقطه نظراتش را متمایز می‌نماید، این اختلاف بنیادی و ریشه‌ای است که حتی در نظریات اصولیهای بعد از شیخ و آخوند هم تأثیرش باقیست.^۱

۱. شایان به ذکر است که برخی از مدققین اصولی همچون محقق نائینی (ره)، دنبالرو مرحوم شیخ (ره) هستند و بحث هر صورت را به طور مجزاً و مستقل مطرح می‌کنند و عده‌ای دیگر هم شیوه مرحوم خراسانی (ره)، را پذیرفته و بحثها را به طور مطلق و یکجا، طرح می‌نمایند. همچون محقق خوئی (ره) و امام خمینی (ره)، بر.ک: السيد روح الله الامام الخميني، انوار الهداية، الطبعة الاولى، (قم: موسسه تنظيم و نشر آثار الامام الخميني، ۱۴۱۳ هـ.ق)، ج ۲، صص ۲۵۳-۲۵۲.

مبحث اول: کلیات

۱. بیان مسئله تحقیق

برائت و اشتغال از پرکاربردترین مباحث اصولی هستند که در تمامی ابواب فقهی جریان دارند و وظیفه عملی مکلف، در هنگام شک و عدم العلم در شبهات وجوبیه و تحریمییه، اعم از حکمییه و موضوعیه را مشخص می کنند.

بدیهی است که بررسی دیدگاه‌های محقق خراسانی، باید به همراه بررسی ریشه‌ها و منشأ آنها، یعنی دیدگاه‌های شیخ انصاری باشد. چراکه بسیاری از فرمایشات مرحوم آخوند در ردّ یا تأیید نظرات استادشان بوده است و به علاوه شاگردان آخوند خراسانی که در مکتب درس و بحث ایشان حضور داشته‌اند، در فهم کلام مجمل و دقیق آخوند، نقش به‌سزایی دارند؛ بنابراین همواره تلاش بر این بوده که برای شفافیت بیشتر و پرده برداری از نظر محقق خراسانی به آثار و سخنان شاگردان تکیه‌ای ویژه شود.

از دیدگاه مرحوم خراسانی برائت شرعی ثمره أدله نقلی و برائت عقلی هم از قاعده قبح عقاب بلا بیان سرچشمه می‌گیرد که مجرای ایندو شک در اصل تکلیف می‌باشد؛ ولی اگر شک در نوع

تکلیف یا جنس تکلیف متعلق به دو یا چند امر باشد، با تکیه بر أدلّه شرعی و أدلّه عقلی اشتغال و قاعده لطف، براءت شرعی و احتیاط عقلی جاری می‌شود.

۲. هدف تحقیق

بررسی و سیر در آراء اصولی محقق خراسانی در دو باب براءت و اشتغال هدف اولیه نگارنده این رساله است. از این رو همواره سعی بر این بوده که آراء محقق خراسانی به صورت خاص و بدون خلط با آراء سایر اصولیین، در این رساله جمع‌آوری شود آن هم با موشکافی و بررسی در کلیه آثار مرحوم خراسانی. این امر به نوبه خود تأثیری مثبت در کلیه فروع و شاخه‌های علمی همچون اصول، فقه، حقوق، علوم سیاسی و علوم اجتماعی دارد که جلوه‌هایی پرننگ از براءت و احتیاط بر آن سایه می‌اندازد.

لذا فهم عمیق براءت و اشتغال و بررسی موارد جریان و ادلّه، اعتبار این دو اصل اساسی محور و هدف اصلی تحقیق است. به امید اینکه درک عمیق این مباحث و ملاکات و مجاری آنها، راه‌گشای مباحث علمی، و راهنمای رهروان عرصه‌های مختلف دینی، سیاسی، اجتماعی در مقام عمل باشد.

۳. اهمیت تحقیق

از آنجا که براءت و اشتغال، وظایف مکلف، در مقام عمل را مشخص می‌کنند و در کلیه ابواب فقه فتاوی مجتهدین وابسته به این دو اصل است و به علاوه جناب محقق خراسانی، در این زمینه نظریات برجسته و ممتازی دارند؛ بنابراین بررسی دیدگاه‌های ایشان، در برات و اشتغال، می‌تواند راه‌گشای محققین در علوم اصول و فقه و حتی حقوق و علوم سیاسی باشد و دارای آثار عملی و اجتماعی بیشماری است.

لذا با توجه به محدوده کاربرد این اصول در عرصه‌های زندگی و دامنه آنها در علوم مختلف و شدت نیاز به آنها، بررسی دیدگاه‌های کسی که از صاحب‌نظران تراز اول و دیدگاه‌هایش در

دروس خارج فقه و اصول از زمان ایشان تا کنون مورد تکیه بوده و حتی مبنا و سیر دروس خارج محسوب می‌شود، بسیار ضروری و دارای آثار و برکات زیادی است.

۴. پرسش‌های تحقیق

۱. مجرای دو اصل براءت و اشتغال از دیدگاه محقق خراسانی چیست؟
۲. آیا مرحوم آخوند همانند استادشان شیخ انصاری، شبهات حکمیّه و موضوعیّه ناشی از فقدان و اجمال نص را به صورت جداگانه و در قالب شبهات تحریمیّه و وجوبیّه بررسی می‌کنند یا تفکیک قائل نیستند؟
۳. ادله مورد پذیرش محقق خراسانی برای اثبات براءت و احتیاط عقلی و شرعی چیست؟
۴. آیا محقق خراسانی بین احتیاط در متباینین و احتیاط در اقل و اکثر ارتباطی، تفاوت قائلند؟
۵. ماهیت اصل احتیاط از نظر آخوند خراسانی، چیست؟ (صرف حرمت مخالفت قطعیه و یا توأم با وجوب موافقت قطعیه)
۶. آیا دیدگاه‌های مرحوم خراسانی در کلیه آثار ایشان یکسان است؟

۵. فرضیات تحقیق

۱. مرحوم آخوند خراسانی اصل براءت را در مقام شک در اصل تکلیف و اشتغال را در مقام شک در مکلف به و همچنین در تکلیف متعلق به دو یا چند امر، جاری می‌دانند.
۲. محقق خراسانی برخلاف مرحوم شیخ انصاری بسیاری از بحث‌ها را به خاطر ملاک مشترک و ادله مشترک، در یک بحث گنجانده‌اند. به نحوی که ایشان شبهات حکمیّه و موضوعیّه ناشی از فقدان و اجمال نص را متداخلاً و همراه هم بررسی نموده‌اند و در این میان تفکیکی بین شبهات تحریمیّه و وجوبیّه، قائل نشده‌اند.
۳. محقق خراسانی برای اثبات براءت به ادله اربعه استناد می‌کنند و آیات و اجماع را نمی‌پذیرند.
۴. محقق خراسانی در متباینین و اقل و اکثر ارتباطی برای اثبات احتیاط به قاعده اشتغال ذمه مکلف که ناشی از علم اجمالی تنجز آور است و همچنین به قاعده لطف استناد می‌کنند.

۵. احتیاط مورد نظر محقق خراسانی شامل وجوب موافقت قطعیه و حرمت مخالفت قطعیه به نحو تلازم این دو با هم است.

۶. در پاره‌ای از موارد بین بیانات مرحوم آخوند، تنافی وجود دارد؛ مثلاً در بحث اقل و اکثر ارتباطی در کفایة الاصول و فوائد الاصول قائل به براءت شرعی و احتیاط عقلی هستند، اما در حاشیه کفایه، احتیاط عقلی و عدم براءت شرعی را بر می‌گزینند.

۶. سابقه و پیشینه تحقیق

در کتب اصولی و فقهی قدمای شیعه، آثاری از براءت و اشتغال یافت می‌شود، آن هم نه به نحو مدوّن و منقّح؛ بلکه به اقتضای بحث، در آثار محمدبن محمد نعمان، شیخ مفید - صاحب «التذکره بأصول الفقه» (ت ۴۱۳ هـ) - و شاگردانش سید مرتضی - صاحب «الذریعه إلی اصول الشریعة» (ت ۴۳۶ هـ) - و شیخ طوسی - صاحب «العده فی اصول الفقه» (ت ۴۶۰ هـ) عبارات و اشاراتی در این زمینه یافت می‌شود.

پس از شیخ طوسی، بزرگانی همچو ابن ادریس حلی (ت ۵۹۸ هـ) در «سرائر» و محقق حلی (ت ۶۷۶ هـ) در «معارج» و علامه حلی (ت ۷۲۶ هـ) در «غایة الوصول» و «مبادی الوصول» و سایر آثارش و شهید ثانی (ت ۹۶۵ هـ) در «تمهید القواعد» و فرزند شهید (ت ۱۰۱۱ هـ) در «معالم الدین» به بررسی و نقد اصل اباحه و براءت و حظر و اشتغال پرداختند. و همواره این مطالب مورد جرح و تنقیح علما در تعلیقه‌ها و حاشیه‌ها و شروح اصولی بود و در آثار قرن سیزدهم همچو «هدایة المسترشدین» و «قوانین الاصول» و «الفصول الغریبه» به کمال و رشد کافی رسید.

در همین دوران بود که مکتب جدیدی در اصول به دست شیخ انصاری بنیان نهاده شد و نوآوری‌ها و ابتکارات شیخ و نقد و تقریرهای شاگردان ایشان خصوصاً آخوند خراسانی، برجسته‌ترین شاگرد ایشان و اصلی‌ترین منتقد به جناب شیخ با انعقاد بحث‌های گسترده‌ای با سیر منطقی خاص در مورد براءت و اشتغال با بهای ویژه‌ای در اصول گشودند و به بررسی زوایای آن پرداختند.